

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIV

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- С. Б. Сорочан** – д.і.н., професор, зав. кафедри історії стародавнього світа та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- О. М. Луговий** – к.і.н., доц., науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики, головний редактор;
В. В. Чепіженко – к.і.н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., доц., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. В. Нємченко – к.і.н., доц., почесний керівник Центру антикознавства та медієвістики;
О. В. Смигитина – д.і.н., проф., зав. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. Б. Шевченко – к.і.н., старший науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 12 вересня 2023 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. –
524 с.

ISBN 978-617-689-483-4

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XIV читань пам'яті П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, проведеної ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеською Національною науковою бібліотекою 10–12 березня 2023 р.

ISBN 978-617-689-483-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2023
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2023

А. О. Бондаренко, І. О. Снитко (Миколаїв)
**НУМІЗМАТИЧНІ ЗНАХІДКИ АНТИЧНОГО ЧАСУ
З РАЙОНУ СОЛОНОГО ОЗЕРА ОДЖИГОЛЬ
НА ХЕРСОНЩИНІ В КОНТЕКСТІ ПОЧАТКУ
ЕКОНОМІЧНОГО ОСВОЄННЯ ОЛЬВІОПОЛІТАМИ
ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ ГІЛЕЇ**

Солоне озеро Оджиголь знаходиться у 6 км на південь-південний захід від с. Рибальче Голопристанського району Херсонської області, на лівому березі Дніпровського лиману в східній частині Кінбурнського півострова. У цьому районі загалом присутні три великих солоних озера – Рибальчанське, Півнів та Оджиголь. Західніше озер знаходяться значі лісові масиви Чорноморського біосферного заповідника НАН України. Відмітимо й те, що у 1977 р. загоном Херсонського краєзнавчого музею під керівництвом М. Й. Абікулової та М. П. Оленковського в цих місцях, у процесі археологічної розвідки, були зафіксовані два поселення античного часу: поселення кінця V–IV ст. до н.е. Рибальче-I (у 2,7 км на південний захід від села) та селище IV–III ст. до н.е. Рибальче-II (у 4 км на південний захід від села)¹. Звернемо увагу й ще на одну виключну особливість місцезнаходження цих поселень. Вони розташовані не на узбережжі лиману, а на значному віддаленні від нього, на кучугурах, в степовій зоні, біля солоних озёр. За інформацією місцевих мешканців та херсонських колекціонерів, в цих місцях неодноразово траплялись знахідки монет античної доби та середньовіччя. Наводимо перелік екземплярів ольвійських монет, знайдених біля с. Рибальче, походження яких не викликає сумнівів. В свою чергу, вони поточнюють датування пам'яток античного часу в цьому мікрореґіоні

1. Середній номінал ольвійських асів серії АРІХ. Аверс: медуза Горгона, реверс: літери АРІХ у полях солярного колеса. Збереженість монети добра. Поверхня вкрита благородною патиною. Оборотний бік трохи затертий, що, найвірогідніше, свідчить про достатньо довге використання монети. Діаметр: 38-40 мм. Вага: 24,26 г. Вигляд Горгони традиційний для цієї серії молодших номіналів. Волосся вкладене шістьма фестонами. Два нижні локони в лівій частині обличчя більш мініатюрні у зразку з іншими. Неширокий рот зображений горизонтально. Дещо привідкритий. З нього звисає язик, що доходить майже до краю тонкого, заокругленого підборіддя. Щоки медузи невеликі, округлі. Плавно опускаються до підборіддя. Нижній контур обличчя заокругленої, підтрикутної форми. Чітко визначені широкі очі та брови, що зливаються з носом.

Серію монет з написом АРІХ П. Й. Каришковський відносив до 465–425 рр. до н.е.², пізніше перемістивши її до останньої третини сторіччя³. Найпізніші «горгонейони» середнього номіналу вченим були віднесені до перших десятиліть IV ст. до н.е.⁴ Нинішній екземпляр, судячи за все, слід датувати 430–420 рр. до н.е., або дещо ранішим часом, враховуючи те, що П. Й. Каришковський, спираючись на низку стилістичних особливостей, вважав, що монети молодших номіналів, які зберегли в собі риси архаїчного мистецтва, можливо, випускалися дещо раніше за великі повновісні оболі⁵. В той же час, фіксується й довге використання асів серії АРІХ на території Ольвійського поліса, що часто-густо трапляються на поселеннях пізньокласичого періоду хори Ольвії та інших регіонів Північно-Західного Причорномор'я⁶.

Монета знайдена навесні 2020 р. у 6 км на південь-південний захід від с. Рыбальче, на південно-західному узбережжі солоного озера Оджиголь, біля ґрунтового шляху Рыбальче–Іванівка, у 2 км на південь від поселення Рыбальче-ІІ⁷.

Рис. 1. Молодший номінал з серії горгонейонів з околиць с. Рыбальче

2. Наймолодший номінал ольвійських асів серії АРІХ (Рис. 1). Знайдений місцевими мешканцями у тому ж районі, що й попередній екземпляр у березні 2021 р. Аверс: медуза Горгона, реверс: солярне колесо. Напис АРІХ поміж спицями колеса відсутній. Можливо, у даному випадку ми маємо справу з браком лиття, в результаті якого літери легенди не були відтворені. Але, більш детальний бінокулярний огляд реверсу монети, дозволяє припустити, що напис АРІХ, найвірогідніше, не був нанесений спеціально. Тим не менше в місцях, де повинні були знаходитись літери в полях поміж спицями (у літика) спостерігаються ледве помітні горбки у формі гаст, які можливо,

відтворюють дві останні літери легенди – І та Х. Збереженість монети добра, хоча в окремих місцях присутні окремі дрібні ямки від корозії. Поверхня вкрита благородною патиною. Діаметр: 26-28 мм. Вага: 9,59 г. Зберігся високий підрізаний літик. Обличчя Горгони типове для цієї серії номіналів. Волосся відмічене невеличкими кружечками – горбками. Вузкий рот зображений горизонтально. Язик відсутній. Підборіддя трохи округлене. Щоки медузи невеличкі, округлі, плавно переходять до підборіддя, у комплексі з яким нагадують зображення сердечка. Чітко виділені широкі очі та брови, що зливаються з носом. З урахуванням анепіграфності екземпляру (відсутність напису ΑΡΙΧ) можна припустити, що ми маємо справу з самою останньою серією горгонейонів з зображенням колеса на реверсі, яка випускалася перед появою на ньому міської емблеми – орла на дельфіні у т. з. «синопському» стилі. Виходячи з цього припущення, нинішній екземпляр, судячи за все, слід датувати в хронологічних рамках 410-390 рр. до н.е.

В. А. Анохін, розглядаючи пізню серію горгонейонів, яку він датував 400-380 рр. до н.е., звернув увагу на еволюцію зображень на реверсах цих монет та прийшов до висновку, що для старшого номіналу було вибрано зображення орла на дельфіні, а для середнього і молодшого – колесо⁸. Зауважимо, що це твердження не зовсім відповідає дійсності. Відомі й середні номінали з зображенням міської емблеми Ольвії, наприклад, екземпляр з відомого кладу біля с. Мешково-Погорілівка Миколаївської області⁹.

3. Монета серії Геракл-зброя¹⁰. Аверс: молодий безбородий Геракл у левовій шкурі (у профіль, ліворуч), зображений у стилі відомих образів на монетній іконографії Александра Македонського. Реверс: горит. Під горитом палиця Геракла. Диферент – ПЕЕІ. Напис «ΟΛΒΙΟ», звичайно розташований у верхній частині над горитом, зрізаний та від нього лише збереглись ледве помітні крайця нижніх частин літер. Емісія монет цієї серії відноситься до 30-20 рр. III ст. до н.е., до так званого кризового етапу карбування бронзових монет Ольвійського поліса¹¹. З початку округла по формі монета була обрізана по чотирьох краях, нагадуючи своєрідну за формою трапецію. Вага штучно відтвореного з монети предмету складає 6,420 г. Краї по обрублених боках гурта затерті та заглажені, що свідчить про довге використання даного монетного сегменту у побуті, хоча він і має гарну збереженість. Найвірогідніше, монета вторинно використовувалась у якості важка. Знайдена у районі поселення Рыбальче-II у квітні 2019 року.

4. Монета «борисфен» (?). Монетний сегмент. Аверс затертий (найвірогідніше за все Борисфен). Реверс – зброя. Напис «ΟΛΒΙΟ» та диферент відсутні. Форма підпрямокутна, наближена до трапеції. Вага – 4,12 г. Знайдена біля с. Рыбальче у 2004 році¹².

Знахідка «горгонейонів» надає нам найранішу дату життєдіяльності на цій території в античний період – останню чверть V ст. до н.е. В той же час, знахідка монетного сегменту серії «Геракл–зброя» свідчить про те, що цей мікрорегіон освоювався і в останній чверті III ст. до н.е., а, можливо, й пізніше (з урахуванням використання монети у якості важка), коли життя на більшості поселень хори Ольвії було припинене¹³. Наявність солоних озёр та лісових масивів передбачало розвиток тут з давніх часів соляних, лісових та інших промислів, а, отже, й торгівлі. Кінбурнський півострів був одним з найважливіших сировинних районів для Ольвійського полісу з доби колонізації. Відзначимо й те, що більше всього монет, як ольвійських, так і іноземних, знайдено в районі сел Василівка, Геройське та Рибальче, де зафіксовано найбільше число поселень та стоянок періоду класики та еллінізму¹⁴. Крім того, Гілея, до якої входила і Кінбурнська коса, з давнини була однією з основних сакральних територій для ольвіополітів¹⁵. Окремі знахідки монет, особливо іноземних, можна сприймати і в якості своєрідних дарів у святилища Гілеї від феорів, купців та мандрівників¹⁶.

Найвірогідніше, саме в цих місцях історичної Гілеї, крім сировинних промислів, що відігравали значну роль для економіки Ольвійського поліса, знаходились і згадані давніми джерелами священні гаї, святилища та вівтарі (Матері богів, Геракла та Борисфена), територіальна ідентифікація яких, на нинішній час ускладнена та залишається перспективою для подальших пошуків. Хоча, теоретично, можна припустити, що вони знаходились саме в цьому районі, в усті Дніпра, по лінії з півночі на південь від храму Деметри на мисі Гіполай (Станіслав) та складала єдиний з ним сакральний комплекс на східних та південно-східних кордонах Ольвійської держави.

Відмітимо й те, що по умовній дузі від с. Рибальче, по лінії сучасних озер Рибальчанське, Півнів, Оджиголь та далі в бік Ягорлицької затоки до с. Іванівка, щё у XVI–XVII ст. проходив один з рукавів Дніпра (так звана «Запорізька протока»), яка відділяла Кінбурнську косу від материка. Дещо західніше простежуються рештки ще одного Дніпровського рукава¹⁷. Цілком припустимо, що саме ці колишні водорозділи, які, безумовно, існували й в античну

добу, у VI–V ст. до н.е. могли бути тією самою межею, що поділяла Гілею на грецьку та варварську зони контролю.

Таким чином, спираючись на сучасні археологічні і нумізматичні матеріали, можна констатувати, що західна частина легендарної області Гілея почала освоюватися грецькими колоністами з другої половини VII ст. до н.е., коли мешканцями містечка Борисфен (поселення на острові Березань) було засноване поселення ремісників у Ягорлицькій затоці (біля сучасного с. Іванівка). Ягорлицьке поселення функціонувало впродовж VI ст. до н.е.¹⁸

Територія Кінбурнського півострова біля солоних озер Рибальчанське, Півнів та Оджиголь увійшла у сферу постійних економічних інтересів нижньобузьких греків не раніше останньої третини V ст. до н.е. З цього часу цей мікрорегіон безсумнівно адміністративно входив до складу хори Ольвійського поліса та освоювався в економічному плані його мешканцями впродовж класичної та елліністичної епох.

¹ Оленковская М.И., Оленковский Н.П. Разведки на территории Херсонской области // АО. 1977 г. М., 1978. С. 364; Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Отрешко В.М. Античные поселения Нижнего Побужья (археологическая карта). Киев, 1990. С. 45, рис. 9, с. 73, №№ 146, 147.

² Карышковский П.О. Монетное дело и денежное обращение Ольвии (IV в. до н.э. – IV в. н.э.). Автореферат докторской диссертации. Л., 1969. С.12.

³ Карышковский П.О. Монеты Ольвии (очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху). Киев, 1988. С.43-45.

⁴ Там же. С.52.

⁵ Там же. С. 45.

⁶ Там же. С. 49; Рубан В.В., Урсалов В.М. Ольвийские монеты из античных сельскохозяйственных вилл Бугского лимана // ВДИ. № 3. 1978. С. 38-39, Рис.4; Они же. История денежного обращения на сельской территории Борисфениды и Ольвии // ВДИ. № 4. 1986. С. 38-39; Снытко И.А. Ольвийский асс из поселения Кателино-I // Нумизматические исследования по истории Юго-Восточной Европы. Кишинёв, 1990. С. 44-47; Он же. О времени хождения ассов серий «Горгонейон» и «Деметра» на территории Ольвийского полиса // «ПриПОНТийский меняла: деньги местного рынка». V International numismatic symposium. Севастополь, Симферополь, Москва, 2018. С. 121-124.

⁷ Снытко И.А., Бондаренко А.А., Алексеев А.М. Новая ольвийская бронзовая монета V в. до н.э. из Гилеи // Стародавнє Причорномор'я. Вип. XIII. Одеса, 2021. С.392-398. Рис.1; 2.

⁸ Анохин В.А. Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья. Киев, 1989. С. 23-24.

⁹ Снытко И.А. О времени хождения ассов серий «Горгонейон» и «Деметра» на территории Ольвийского полиса // «ПриПОНТийский меняла: деньги

- местного рынка». V International numismatic symposium. Севастополь, Симферополь, Москва, 2018. С. 122, Рис.1.
- ¹⁰ Снытко И.А., Бондаренко А.А. Монетные сегменты – весовые гирьки Ольвийского полиса IV–III вв. до н.э. // *Tyragetia*, s.n. Vol. XIII [XXVIII]. Nr.1. Kishinev, 2019. P. 361-362, Fig. 1, 2.
- ¹¹ Карышковский П.О. Монеты Ольвии... С. 89; 91, Рис. 8, 3.
- ¹² Пиворович В.Б. Монеты и клады Юга Украины. Херсон, 2009. С. 102, Рис. там же.
- ¹³ Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М. Сельская округа Ольвии. Киев, 1989. С. 100-101.
- ¹⁴ Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Отрешко В.М. Античные поселения Нижнего Побужья (археологическая карта). Киев, 1990. С.72; Наумов В.И. Новые находки ольвийских монет у с. Васильевка на Кинбурнской косе // Проблемы археологии Северного Причерноморья. Тез. докл. конф. Ч.3. Херсон, 1990. С. 36-37; Былкова В.П., Сикоза Д.Н. Клад македонских бронзовых монет с Кинбурнской косы // Стародавнє Причорномор'я. Вип. IX. Одеса, 2011. С. 71-76; Снытко И.А. О находках иногородних монет эпохи классики и раннего эллинизма на территории хоры Ольвийского полиса // БФ. Боспорское царство М.И. Ростовцева (взгляд из XXI века). Ч.2. СПб, 2020. С. 277-282.
- ¹⁵ Русяева А.С. Религия понтийских эллинов в античную эпоху: Мифы. Святые места. Культы олимпийских богов и героев. Киев, 2005. С.154-155; Буйских С.Б. Мифо-географическое пространство Ольвийского полиса в VI–V вв. до н.э. // Стародавнє Причорномор'я. Вип. X. Одеса, 2013. С. 95; Снытко И.А. Ещё раз об античных святилищах в контексте территориальных границ Ольвийского полиса // Греки и варварский мир Северного Причерноморья: культурные традиции в контактных зонах. Материалы V международной научной конференции «Археологические источники и культурогенез». СПб, 2019. С. 65.
- ¹⁶ Снытко И.А. О находках иногородних монет эпохи классики и раннего эллинизма на территории хоры Ольвийского полиса ... С. 280.
- ¹⁷ Агбунов М.Г. Загадки Понта Эвксинского. М., 1985. С. 119; Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М. Сельская округа Ольвии.... С. 17.
- ¹⁸ Островерхов А.С. Экономические связи Ольвии, Березани, Ягорлыцкого поселения со Скифией (VII – середина V вв. до н.э.). Автореф. дис. канд. ист. Наук. Киев, 1978. С. 11; Он же. К вопросу о сырьевой базе античного ремесленного производства в районе Днепровского и Бугского лиманов // ВДИ. № 3. 1979. С.113–126.

Перелік скорочень

Abbreviations

- АА – Археологический альманах. Донецк.
АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АЗ – Археологические записки Донского археологического общества.
АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев,
Штиинца.
АМА – Античный мир и археология
АО – Археологические открытия
АПУ – Археологічні пам'ятки України
БФ – Боспорский феномен
БЧ – Боспорские чтения
ВДИ – Вестник древней истории
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и
древностей
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського.
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.-Л.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва;
Ленинград: АН СССР.
НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
ОВ – Одесский вестник
СА – Советская археология
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.
BSPF – Bulletin de la Société préhistorique française. Paris.
FGH – Die Fragmente der Griechischen Historiker.
IOIb – Надписи Ольвии. 1968.
IOSPE, I² (*IPE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis
Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
*IPE I*² – Latishev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti
Euxini Graecae et Latinae. Petropolis
SB – Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, begründet im
Auftrag der Strassburger Wissenschaftlichen Gesellschaft.
SEG – Supplementum epigraphicum Graecum
SP – Stratum plus
TE – Theatrum europaeum

БІОІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Дьомін О. Б.</i> Рецензії в контексті персональної наукової історії професора П. Й. Каришковського	5
<i>Левченко Г. С.</i> Публікації з археології на сторінках газети «Одесский вестник» (1820-ті – 1830-ті рр.)	11
<i>Сапожников І. В., Айсфельд О. В., Корчемна І. С.</i> Програма ОТІС 1882–1884 років з археолого-історико-етнографічного опису міст і сіл Причорномор'я та Приазов'я	18
<i>Музичко О. Є.</i> Діяльність Ф. І. Успенського в Одесі: питання про школу істориків видатного вченого	29
<i>Лиман С. І.</i> Середньовічна історія слов'янських народів у творчості Степана Михайловича Кульбакіна: харківський період його науково-педагогічної діяльності (1904–1919)	44
<i>Гордієнко Д. С.</i> «Слово о полку Ігоревім» Володимира Перетца в історії української археології	51
<i>Попова Т. М.</i> «Ідея ритму» в науковій спадщині П. М. Біцилли (до дня пам'яті)	65
<i>Налівайко А. О.</i> Джерелознавство середніх віків в дослідженнях Л. Беркута	75
<i>Левченко В. В.</i> Доля археолога: штрихи до біографії В. О. Пора-Леонович (до 80-х роковин від дня смерті)	82
<i>Майборода П. А.</i> З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Частина І. Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр.	90
<i>Венгер А. Г.</i> Внесок Миколи Ковальського (1929–2006) у вивчення наративних джерел доби пізнього середньовіччя	102
<i>Степанян К. І.</i> До питання морфології та типології історичних соціокультурних спільностей	108

ПЕРВІСНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Піструїл І. В.</i> Скребки типу «Carene» верхньопалеолітичного поселення Анетівка II	122
<i>Главенчук А. В.</i> Зображення вагітних жінок в мобільній пластиці на верхньопалеолітичному поселенні Анетівка 2	130
<i>Кіусак Д. В.</i> Восьме тисячоліття до н. е. на Півдні України	137
<i>Тоцев Г. М.</i> Неолітичні могильники Мамай-Гори	144
<i>Пересунчак О. С.</i> Антропоморфна статуетка з трипільського поселення Тополі	149
<i>Бурдо Н. Б.</i> Усатівська культура. 100 років польових досліджень ..	158

<i>Іванова С. В.</i> Соціальний та хронологічний аспекти в археології (Буджацька ямна культура).....	166
<i>Агульников С.</i> Перехідний період від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку в Пруто-Дністровському межиріччі.....	171
<i>Яцук О. Ю.</i> Типологічне та технологічне розмаїття скляних намистин з високим вмістом міді в Центральній Італії ранньої залізної доби.....	175

ЕЛЛІНСЬКА ОЙКУМЕНА ТА АНТИЧНИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

<i>Туренко В. Е.</i> Образ друга і ворога в архаїчній ліриці	184
<i>Вар'ян О. О.</i> Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах	190
<i>Одрін О. В.</i> «Північні греки»: штучний термін чи історико-культурна реальність?	199
<i>Орлик О. Ю., Демчук С. А.</i> Культ Деметри у грецьких полісах Північного Причорномор'я	207
<i>Самойлова Т. Л.</i> Основні етапи економічного розвитку Офіусси-Тіри	214
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М.</i> Теменос Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу в архаїчну та ранньокласичну епохи	222
<i>Ніколаєв М. І.</i> Хронологічне підґрунтя історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х.	226
<i>Папанова В. А.</i> Бронзові вироби з приміських садиб Ольвії	234
<i>Зелінський А. Л.</i> Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства	240
<i>Савельєв О. К., Красножон А. В., Савельєва К. С.</i> Дослідження в південно-західній частині Тіри-Білгорода в 2020–2021 рр. (попередні результати).....	247

PAX ROMANA

<i>Баукова А. Ю.</i> Історична гідрогеографія північної частини римської провінції Азія в світлі писемних та нумізматичних джерел	257
<i>Кумінова К. А.</i> Образ Індії у «Флоридах» Апулея: історіографія проблеми.....	266
<i>Береговий В. Б.</i> Кипріан Карфагенський та питання жінки у ранній церкві Римської імперії	275
<i>Драгомирецька О. Г., Федорук А. В.</i> Римська спата з могильника біля с. Оселівка: про пізньоантичне озброєння з території Середнього Подністров'я	279

<i>Шевченко О. Б.</i> Дослідження дитячих поховань на прикладі кочових сарматів	284
---	-----

НУМІЗМАТИКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Ізбаиш-Гоцкан Т. О., Колесніченко Є. О.</i> Корпус монет царя Скіла з архіву П. Й. Каришковського	289
<i>Бондаренко А. О., Снитко І. О.</i> Нумізматичні знахідки античного часу з району солоного озера Оджиголь на Херсонщині в контексті початку економічного освоєння ольвіополітами західної частини Гілеї	292
<i>Bodzek J., Zajac B.</i> Olbian Coins Struck in the 1st century AD Found in Central Europe	298
<i>Янов Д. М., Корнусова І. В.</i> Фантазійні підробки античних монет в колекції Одеського археологічного музею	307
<i>Пивоваров С. В., Калініченко В. А.</i> Нумізматичні та сфрагістичні матеріали з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі	314

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

<i>Луговий О. М.</i> Турріс Прокопія Кесарійського та Тіра в VI ст.	323
<i>Лагодич В. Ю.</i> Війна з аварами імператора Маврикія: до питань хронологічних та географічних меж протистояння	332
<i>Kolomiets O. O.</i> To the Question of the Peculiarities of the Use of Building Materials in the Temple Architecture of the Middle and Late Byzantium	341
<i>Димидюк Д. А.</i> Використання дротиків у Вірменії епохи Багратидів (кінець IX – середина XI ст.)	343
<i>Головко О. Б.</i> Свідectво католицького місіонера Бруно Кверфуртського про його подорож до Східної Європи (1008 р.).....	352
<i>Сидоров Г. В.</i> Болгарсько-татарський похід на Константинополь в 1264-1265 рр. та дискусія щодо ролі Ногая в ньому	363
<i>Ліхтей І. М.</i> До питання про коронацію 1261 року чеського правителя Пршемисла Отакара II	370
<u>Добролюбський А. О.</u> «Присмак глінисті»	380
<i>Гулевич В. П.</i> Про виникнення та призначення замку Караул	390
<i>Пилипчук Я. В.</i> Падіння Угорського королівства. Угорщина при Ягеллонах (1490–1526)	398
<i>Федчук О. Б.</i> Образ Кримського ханства в британській свідомості XVI–XVIII ст.	408

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Казакевич Г. М.</i> Зі Скіфії до Скоттії: довге відлуння середньовічної легенди про скіфське походження ірландців	417
<i>Воротняк І. Д., Данилів М. В.</i> Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел	424
<i>Стасюк О. В.</i> Августин проти Робін Гуда: походження милостині та наміри благочинця у творах середньовічних каноністів (XII–XIII ст.)	435
<i>Чепіженко В. В.</i> Леді де Моун: поважна вдова та вмільй підприємець	443

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ РАНЬОГО МОДЕРНУ

<i>Ціватий В. Г.</i> Інституціональна історія дипломатії та комунікативних практик Європи в добу Середньовіччя і Ранньомодерного часу: моделі комунікації, комунікативні технології, особливості міжкультурної комунікації.	455
<i>Побуцька С. С., Пількевич А. Л.</i> Поява та розвиток нової ідеологічної моделі держави і канонічного права крізь призму ранньої англійської Реформації (1529–1553 рр.)	463
<i>Демчук С. А.</i> Поняття сучасного у нідерландській культурі першої половини XVI століття	470
<i>Івченко О. С.</i> Політичні витоки ідеології конституційного роялізму.	479
<i>Нємченко І. В.</i> Апологія повстання в політичній творчості Олджернона Сіднея	485
<i>Гребцова І. С.</i> Національні мотиви у творчості фламандських майстрів живопису Пітера Брейгеля старшого і Якоба Йорданса	489
<i>Тоцький П. М.</i> Варенн 1791 р.: конституційна криза чи уроки моралі?	500

In memoriam

<i>Нємченко І. В., Луговий О. М., Чепіженко В. В.</i> Андрій Олегович Добролюбський (18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.).....	513
<i>Красножон А. В.</i> На смерть професора Андрія Добролюбського.....	516
Перелік скорочень	518